

Ədəbiyyatımızın "közü sönmən külü qalan", "haqq bağırən səs"ləri

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq nümayəndələrindən olan, adları ədəbiyyatımıza qızıl hərflərlə yazılmış iki böyük sənətkarın Hüseyn Cavid və Əhməd Cavadın tanışlığı Gəncə Ruhani Seminariyasındakı təhsil illərindən başlayır. Sonralar ailəvi dostluğa çevriləcək bu tanışlığın əsası "haqsızlığa üsyan", ədəbi müstəvidə "haqsızlığa hayqırış"la qoyuldu.

1913-cü ildə nəşrə başlayan "Şəlalə" adlı ədəbi jurnalın baş redaktoru vəzifəsinə Türkiyədən Səbribəyzadə Xəlil Xürrəm adlı bir nəfər dəvət edilmişdi. Bu şəxs jurnalın elə birinci nömrəsindən başlayaraq Azərbaycan türkcəsinə və ədəbiyyatına, qadın azadlığına qarşı yerli-yersiz məqalələrlə çıxış etməyə, qələm sahiblərinin əsərlərinə öz prizmasından baxmağa və subyektiv dəyərləndirməyə başladı ki, bununla da jurnalın əsas hədəfi və məqsədi müəyyən olmuşdu. Jurnalda çap olunan yazılar türkiyəli müəlliflərin əsərləri və onların tərifinə, yerli müəlliflərin əsərlərinin isə tənqidinə həsr olunurdu. Hadisəyə Qulam Məmmədlinin fikirləri ilə aydınlıq gətirək: "...Həmin il Hüseyn Cavid "Sevinmə, gülmə, quzum" adlı şeirini "Şəlalə"yə göndərmişdi. Səbribəyzadə bu şeiri "redakte" edərək bir neçə sözü dəyişdir-məklə əsərin forma və məzmununu təhrifə uğratmış, özü yol verdiyi bu qüsurları bəhanə edib Cavidə "tənqiddə" başlamışdı. Redaktorun bu gülünc hərəkəti ədəbi mühitdə böyük etirazla qarşılandı. İlk növbədə Cavidin özü həmin şeiri əslində olduğu kimi "İqbal" qəzetində çap etdirdi və "Bir-iki söz" başlıqlı cavab məktubunda "Şəlalə"nin hərəkətinə etirazını bildirdi." Mənbələr baş redaktorun Azərbaycan ədiblərinə və ədəbiyyatına biganəliyini, yuxarıdan aşağı baxdığını, həmçinin yerli yazarların onun gözündə bir dəyəri olmadığını ortaya qoyurdu. Bu da ədəbi ictimaiyyəti kökündən silkələmiş və sarsıtmışdı. Həmin dövrdə güclü milli mənlilik və heysiyyətə sahib olan, milli yazarını qorumağa çalışan 21 yaşlı gənc Əhməd Cavadın haqq bağırən səsi yüksəlir:

"...sizdə bitərəflik yoxdur. Əgər olsaydı, "Şəlalə"nin hər sayısında yuxarı başa çıxardığınız şeirlərinizi bir kərəcik olsun gözədən keçirərdiniz. Bunu siz yapmadınız... Vətənimizdəki adlı-sanlı, şanlı şairlərimizi heçə saydığınızı sizə anlatmaq-dır. Misal istərsiniz, başda bir üfürüklə yıxmağa qalxışdığınızı həssas şairimizi, müəllimim Rasizadə Hüseyn Cavid əfəndini göstərə bilərəm..."

Həmin məktubun sonunda isə şair yazır: "...Düşünüb yazmaq əlindən gəlməyən qələminiz, doğrudan da "altın"dan-mı, yoxsa İstanbuldakı o əski fikirli, dar-gözlü qələm arqadaşlarınız tərəfindən hədiyyə olunan həzreti Nuh qələmlərindənmidir? Burası mənim ən çox maraq etdiyim bir nöqtədir..."

Bəli, gənc yazarın vətən və millət üçün döyünən ürəyi haqsızlığa dözə bilməmiş və qəlbindən keçənləri məktuba "tökmüşdü."

Təbii ki, Səbribəyzadə dövrünün qəzet və jurnallarında özünə haqq qazan-dırmağa, haqlı olduğunu sübut etməyə

çalışsa da, Əhməd Cavada cavab verə bilməmişdi. Vəziyyət o qədər ciddiləş-mişdi ki, Səbribəyzadə cənabları hətta Azərbaycanı tərk etmək fikrinə də düş-müşdü.

Diqqət etsək görürük ki, Hüseyn Cavi-di və Əhməd Cavadı bir-birinə yaxınlaş-dıran və birləşdirən tellər o zamanlar büt-ün islam dünyasının ümid yeri və pəna-hı olan Türkiyədir. Türkiyə vurunluğu Əhməd Cavadı Balkan cəbhəsində vu-ruşmağa, Xeyriyyə Cəmiyyətində məz-lumlara, xalqının maariflənməsinə, yardı-ma istiqamətləndirmişdisə, Hüseyn Cavi-di İstanbulda təhsil almağa, Türkiyə ədəbi ictimaiyyətinə dərinləndən bələd ol-mağa, türk ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmağa yönəlmiş, Azərbaycanda mən-zum dram janrının əsasını qoyan bir şəxs, şagirdləri tərəfindən sevilən bir müəllimə çevirmişdi. Hər iki ədibin ox-şar cəhətlərindən biri də yaradıcılıqları-nda həm klassik üslubda yazılan qəzə-lərin, həm də xalq ədəbiyyatı janrı sayı-lan qoşmaların olmasıdır.

Üzərindən yarım əsrdən artıq bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, hər iki sənətkar-ın istər "Peyğəmbər", istər "Topal Tey-mur" və ya "Çirpınırdın Qara dəniz", "Göy göl", "Azərbaycan bayrağına", "Azərbaycan, Azərbaycan!" və s. əsərləri bu gün də eyni şöqlə oxunur, teatr səhnələrində tamaşaya qoyulur.

Xalq artisti Rza Təhməsinib Hüseyn Cavidin yazıb-yaratmaq arzusunun sərhəd tanımayan bir dünya olduğu fikrinde idi: "...Cavid daim axtarırdı, həmişə öz-üzü ilə mücadilə və mübarizədə idi. Cavi-dün yaradıcılığında yenilik sevmə, mü-tərəqqi sənətkar idi. O, hər əsərini dönə-dönə məhək daşından keçirdikdən, xü-susilə, şeirlərini tam bəlləşdirdikdən sonra üzə çıxarırdı."

Həyat yoldaşı Müşkinaz xanım da xatirələrində Hüseyn Cavidin öz əsərlərinə, yaratdığı surətlərə qarşı çox tələbkar olduğunu, öz üzərində çox çalışdığını vurğulayır.

Eyni fikirlə Əhməd Cavadın yaradıcılı-ğında da rastlaşırıq. Həm müasirləri, həm də həyat yoldaşı Şükriyyə xanım Əhməd Cavadın da öz əsərlərinə qarşı çox diqqətli olduğunu xüsusilə vurğula-yıblar.

Şükriyyə xanım şairə qarşı başlanılan hücumlardan sonra əsasən tərcümələrlə maraqlandığını qeyd etmişdir.

Xalqın "haqq bağırən səsiyəm!" de-yən Əhməd Cavad üzərində gəzdirdiyi tor-pağa, Vətəninə vurunluğunu şeirlərində ürək yanğısı ilə ifadə edir.

**Mən dünyanın qucağında,
Vətən adlı bucağında.
Yandım fəraq ocağında,
Közüm söndü, külüm qaldı,**

yazır Cavid.

Vətəninə, millətinə bəslədikləri sonsuz sevgiləri saysız-hesabsız misralara hopan hər iki ədibin həyat telləri də sanki bir-birinə bağlı olmuş, sovet qaragür-hunun qəzəbinə tuş gələn sənətkarlar eyni gündə həbs olunmuşlar. Hüseyn Cavid 1941-ci ildə uzaq Sibir çöllərində həlak olmuş, Əhməd Cavad isə 1937-ci ildə güllələnmişdi.

Bu gün hər iki ədibin öldüyünü deyən-lər, fikrimizcə səhv edirlər. Özlərindən sonra əsrlərlə yaşayacaq böyük abidələr qoyan sənətkarlar ölmürlər, əbədi diri-dirlər.

**Göyərçin Abid qızı
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**